

Cottard és du Boulbon

VISSZHANG - LXVII. évfolyam, 34. szám, 2023. augusztus 25.

Érdekes beszélgetésük során (*ÉS*, 2023/31., augusztus 4.) Várkonyi Benedek feltett egy kérdést Pléh Csabának, hogy van-e valami másféle az emberben, mint ami racionális. A riportalany erre a kérdésre nem válaszolt, pontosabban leszűkítette azt, és azon a nyomon indult el, hogy ami nem racionális, az jelenthet olyan megoldást, hogy itt van a mennyei manna a fán, csak le kell szakítani. Ezen az úton aztán a beszélgetés az áltudományok felé kanyarodott. Nem esett szó a beszélgetésben arról, hogy az életet tisztelő ember gondolkodásában hol húzódnak a tudomány határai.

Kétségtelen, hogy ha a racionalitást követjük, akkor bizonyítékokon alapuló tudást szerzünk egy olyan folyamatban, amely a nyilvánosság előtt zajlik. Olyan ismereteket, amelyek vitathatók vagy cáfolhatók. A hirtelen ráébredés vagy valamiféle megvilágosodás – ami éppen úgy az élet része, mint a racionalitás, bár nem része a tudománynak – magántitok, és nem is vitatható. A megérzések vagy az intuíciók vezethetnek tudáshoz, tudományhoz, de érvényességükhöz a közlés nem tartozik hozzá, sőt, talán nem is lehetséges, mert az emberi nyelv ehhez kevés.

Az egészséges emberi léleknek arra, ami irracionális, éppúgy szüksége van, mint arra, ami racionális, mert hiszen előbbi lehet spirituális vagy misztikus is, ami a lelki egyensúlyhoz pont úgy szükséges, mint a racionalitás követése. Endreffy Zoltán az ökológiai válsággal összefüggésben arra mutatott rá (*Liget*, 1994. ősz), hogy „[a]z instrumentális ész – a tudományos gondolkodás – túlbujánzása következtében egyre nagyobb a hatalmunk választott céljaink megvalósítására, ám a metafizikai vagy vallási ész fokozódó atrófiája következtében egyre kevésbé tudjuk, hogy melyek a helyes célok. Emiatt pedig a természet feletti uralom növekedése vak folyamattá válik, amelyet nem irányít semmiféle magasabb észszerűség, mely választott céljaink helyességét szavatolhatná.”

Ezt az ember és a gép összefüggésében maga Pléh Csaba is felveti az említett beszélgetésben: „A mesterséges intelligencia végső kérdéseitől függetlenül is akkor járok el hasznosan, ha úgy tekintek rá [a gépre – D. D.], mintha emberi tervezést követne, mintha olyan lenne, mint egy ember.” Az embernek célok kijelölésére talán éppen azért van szüksége, mert másként nem tudja megismerni a valóságot abban a vonatkozásban, ami neki feltárul. Endreffy szellemében nem csupán azt mondanánk persze, hogy az embernek tervezésre van szüksége, ami hasznos, hanem azt is, hogy olyan alkotásra van szüksége, ami (szerintünk) egyúttal jó.

Pléh Csaba nem említi meg az intellektuális teljesítmény mellett azt, hogy jelentősége van az érzelmi és spirituális kiválóságnak is. A spiritualitás egy utazás az én világában befelé. Egy jótékony folyamat, amelyben az ember elszenvedett sérüléseiből gyógyul. Vallásos tartalmaktól függetlenül annak megtapasztalása, hogy az ember ráérez: a kimondott vagy leírt szavaknak van végső jelentésük, mint ahogy vannak az életet kísérő végső értékek is.

Akik spirituális élményekre törekednek, azoknak az életét az én-valóra (Self) való rátalálás teljesítheti ki. Az én-való egy önmagára reflektáló egyén tudatának a tárgya, más szóval egy öntárgyasítás gyümölcse. Az egyén cselekvő, miközben önmagát szemléli, mégis passzív, mert elszenvedti azt, hogy kívülről nézi önmagát.

A szociológus szintén felfedezi a végső vagy végérvényes valóság tudatát, ennek fókusza azonban nem az egyéni önmegvalósítás, hanem a rendszer és környezete közötti funkcionális összefüggés. Talcott Parsons felfogásában társadalmilag értelmezhető cselekvés akkor keletkezik, ha az érintettek az általuk megélt

végérvényes valóság (ultimate reality) tudatára ébrednek, ami viszont azt feltételezi, hogy az egyénben tudatosuljanak a funkcionális összefüggések rendszer és környezete között. A végérvényes valóság tudata egy szocializációs folyamatban vizsgálható, amely nem a részes egyének tulajdonságaival, hanem a rendszerré válás összetevői mentén írható le. A fizikai tér társadalmi térré alakul át abban a folyamatban, ahol értelmet nyer a társadalmi struktúrába való betagozódás.

Pléh Csaba feladatának tartja, hogy tudományos és nem tudományos értékek, illetve tények és vélekedések között világos különbséget tegyen, ami azonban nem abszolútizálható. A pozitív tudomány ugyan világosan megkülönböztet egymástól tényt és véleményt, ugyanakkor joggal kételkedhetünk abban, hogy létezne pozitív, vagyis értékmentes tudomány. A ma sok területen (például a közgazdaságtanban) uralkodó tudományos főáram képviselője magát objektívnek, sőt értéksemlegesnek gondolja, merthogy gondolkodása a tények tiszteletén és a pártatlanságon alapul, holott inkább leszűkíti a gondolkodást. A valóság nem lehet egy merőben külsődleges dolog, amint Descartes gondolta (res extensa), és a merev kauzalitás is végső soron félreviszi gondolkodásunkat.

Nyíri Kristóf szerint a fogalmak definiálása merő illúzió, hiszen attól függ, miként alakul a történetileg értelmezhető társadalomban a szavak használata, amit pedig a cselekvés dönt el. A történetileg alakuló társadalmi gyakorlat megkerülhetetlenül relativizálja a fogalommeghatározásainkat. Ilyen körülmények között tény és érték között jelentős távolság szintén nem lehet. Vannak korok, amikor a kopogós tényekre nagyobb szükség van a társadalmi gyakorlatban (ilyen például a XIX. század végén a pozitivizmus uralma), máskor tények és értékek összefolynak egymással (mint a romantikában vagy a posztmodern korban).

Azt gondolnánk, hogy ha valahol a tudománynak jelentős szerepe van, akkor az a terület az orvos munkája. Még az orvos gyógyító munkájában is megfontolandó azonban, hogy az orvos élet és halál kérdésében dönt. Ha nem vonatkoztatunk el ettől a mozzanattól, akkor ebből arra kell következtetnünk, hogy a döntés nem egyszerűsíthető le fiziológiai folyamatokba való beavatkozásra. Az akadémiai orvoslásban alkalmazott instrumentális (adott helyzethez, célhoz kötött) racionalitás jelentősége átható, ami azonban nem feledtetheti el, hogy élet és halál kérdése sok tekintetben titok és idegenség.

Az olyan orvos esetében, aki eléggé érzékeny, az emberi test odafordulással és gondoskodással társuló komplex érzékelése feltárja a tárgynak nemcsak a természeti, hanem a fenomenológiai (metafizikai) oldalát is. Az előbbi a valóság kívülről megközelíthető, az utóbbi az élet belülről megélt síkja. Az, hogy az emberi szervezet ismereteink tárgya, azért lehetséges, mert arról már annak vizsgálata előtt előzetes tudásunk van. Ahogy Hans Jonas fejezi ki magát, az élet csak az élet által ismerhető meg.

Ebben az összefüggésben kétféle orvostípusról beszélhetünk: az egyik az instrumentális racionalitásra szorítkozik, a másik ellenben a beteget jó lelki kondícióba akarja hozni. Szépirodalmi példát véve (Prousttól), előbbi dr. Cottard, az „írástudatlan”, aki azonban kiváló diagnoszta és sikeres orvos, utóbbi pedig dr. du Boulbon, aki leleményes intellektussal rendelkezik, és akivel a betegnek együtt kell ebédelnie, hogy a doktor hatni tudjon betegére (és viszont), hogy azután elkezdődjék a gyógyítás és gyógyulás folyamata. Du Boulbon doktortól származik az aforizma: „Ha a (nem szervi) betegség (...) képes megtéveszteni az orvost, hogyan nem sikerülhet megtéveszteni a beteget?”